

UOT 94(479.24)

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ XANKƏNDİ ŞƏHƏRİNİN İNKİŞAF
STRATEGİYASI (1970-1985-ci illər)

©2023

NAZİM MƏMMƏDOV*

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
ORCID: 0000-0002-3114-1856; e-mail: mamedov-n@yahoo.com
<https://doi.org/10.59849/2523-4765.2023.2.20>

Xülasə: 1970-1985-ci illərdə Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü, düşüncəsi, inadlı fəaliyyəti və dərin qayğısı nəticəsində Azərbaycanın Xankəndi şəhərində sənaye üstün, sürətlə və dinamik inkişaf etmiş, əhalinin sosial-iqtisadi həyatında, məişətində, rifahında mühüm dəyişikliklər baş vermiş, gəlirlər, alıcılıq qabiliyyəti, ticarət, ictimai-iaşə, tibb, rabitə, məişət xidmətlərinin səviyyəsi yüksəlmiş, yaşayış məntəqələrinin su, qaz, kanalizasiya sistemləri ilə təchizatı yaxşılaşmışdır. Həmin illərdə Xankəndi şəhərində mədəniyyətin inkişafında mühüm dövr oldu. Azərbaycan dövlətinin başçısı Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Xankəndi şəhərində təhsil, elm, mətbuat, ədəbiyyat və incəsənətin tərəqqisi üçün münasib imkanlar açıldı. Şəhərin mənəvi sərvəti, kadr potensialı daha da artdı. Dövlətimizin dərin qayğısı nəticəsində Xankəndi şəhərində mədəniyyət dinamik inkişaf etdi. Artıq XX əsrin 80-ci illərinin ortalarında Xankəndi şəhəri Azərbaycanın inkişaf etmiş mədəniyyətə malik şəhərlərindən birinə çevrilmişdi.

Açar sözlər: Ümummilli lider Heydər Əliyev, Azərbaycan, inkişaf, Xankəndi, şəhər, mədəniyyət, iqtisadi, strategiya

HEYDAR ALIYEV AND STRATEGY DEVELOPMENT CITY
KHANKENDI (1970-1985)

©2023

NAZIM MAMMADOV*

*A.A.Bakikhanov Institute of History, ANAS
ORCID: 0000-0002-3114-1856; e-mail: mamedov-n@yahoo.com

Abstract: In the years of 1970-1985, due to Heydar Aliyev's personal initiative, intellect, persistent activity and deep concern, the industry of the city Khankendi of Azerbaijan developed quickly and dynamically. At the same time, important changes took place in the socio-economic and private life, and well-being of the population in Khankendi city, the level of income, purchasing power, trade, public catering, medicine, communication, and community services had increased; water, gas and sewage systems of residential areas with improved supply had increased. Those years became an important period in the development of culture in the city of Khankendi. Owing to the farsighted policy of the head of the state of

Azerbaijan, Heydar Aliyev, favorable opportunities for the progress of education, science, press, literature and art were opened in the city of Khankendi. The spiritual wealth, the personnel potential of the city increased even more. Thanks to the deep care of our state, culture was developing dynamically in the city of Khankendi. In mid of the 80s of the 20th century, the city of Khankendi had already become one of the cities with a developed culture in Azerbaijan.

Keywords: *National leader Heydar Aliyev, Azerbaijan, development, Khankendi, city, culture, economical strategy*

ГЕЙДАР АЛИЕВ И СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ГОРОДА ХАНКЕНДИ (1970-1985 гг.)

©2023

НАЗИМ МАММАДОВ*

*Институт Истории им. А.А.Бакиханова НАНА
ORCID: 0000-0002-3114-1856; e-mail: mamedov-n@yahoo.com

Резюме: *В 1970-1985 годах промышленность города Ханкенди Азербайджана, в результате личной инициативы, настойчивой деятельности и неустанной заботы Гейдара Алиева, развивалась очень успешно, быстро и динамично. В то же время, произошли важные изменения и в социально-экономической жизни, быту и благосостоянии населения города Ханкенди, повысился уровень доходов, покупательная способность, улучшилось состояние торговли, общественного питания, медицины, коммуникации, бытовых услуг, снабжения водой, газом и канализацией. Ещё более возрос и кадровый потенциал города. Эти годы стали важными в развитии культуры города Ханкенди. В результате дальновидной политики главы Азербайджанского государства Гейдара Алиева, в городе Ханкенди были созданы необходимые условия для развития образования, науки, печати, литературы и искусства. Повысился духовный уровень населения Ханкенди. В результате проявленной заботы нашего государства, также и культура развивалась успешно. Уже в середине 80-х годов XX века город Ханкенди превратился в один из культурно развитых городов Азербайджана.*

Ключевые слова: *Общественного лидер Гейдар Алиев, Азербайджан, развитие, Ханкенди, город, культура, экономическое, стратегия*

Giriş

Xankəndi Azərbaycanın qədim yaşayış məskəni, inkişaf etmiş şəhərlərindən biridir. Şəhərin ərazisi 8 kvadrat kilometr, əhalisi 53,1 min nəfərdir. Xankəndi oykonimi “Xana məxsus kənd” mənasındadır. Qısa bir müddətdə sürətlə inkişaf edən Xankəndi şəhəri Azərbaycanın gənc şəhərlərindən sayılır. Doğrudur, Xankəndi Azərbaycanın qədim yaşayış məskənidir və Azərbaycanın digər yerlərində olduğu

kimi burada da, ibtidai insanlar yaşamışlar. Sonrakı ictimai-iqtisadi formasiyalarda da, Xankəndi bir neçə evdən ibarət kənd kimi mövcud olmuşdur. Tədqiqatlardan məlum olur ki, XVIII əsrin sonlarında Qarabağ xanlığının başçıları [xanları] istirahət üçün yaşayış məskəni kimi Xankəndini seçmişlər. Xanlığın fəaliyyətinə maksimum şərait yaradılması üçün məskən, Qarabağ xanlığının paytaxtı Şuşanın 10 kilometrliyində, nisbətən dağ ətəyində salınmışdır. İbrahimxəlil xanın Xankəndini şəxsi malikanə kimi seçməsi, ərazinin əlverişli təbii-coğrafi şəraiti ilə bağlı olmuşdur. Hətta İbrahimxəlil xana məxsus cins atlar və sağılan heyvanlar Xankəndidə saxlanılırdı. İlk illər yeni yaşayış məskəmində xan ailəsi və onun yaxınları yaşadığından el arasında “Xanın kəndi” kimi tanınırdı. Qısa bir müddətdən sonra yeni salınmış qəsəbə Xankəndi adını alır.¹ Aparılan tədqiqatlardan məlum olur ki, 1813-cü ildə Xankəndidə heç bir erməni və rus ailəsi yaşamadığı halda, artıq 1847-ci ildə orada 80 erməni, 52 rus ailəsinin yaşadığı ev qeydə alınmışdı. Hətta bəhs etdiyimiz dövrdə Xankəndidə kilsə də, inşa edilmişdi.² 1847-ci ildə Xankəndidə böyük rus Alayı “Sinja Polku” yerləşdirildikdən sonra, ərazinin inkişafı çar hökumətinin diqqət mərkəzində saxlanıldı. 1923-cü il sentyabrın 18-də Azərbaycanın qədim yaşayış məskəni olan Xankəndinin adı yağı düşmən tərəfindən erməniləşdirilərək Stepan Şaumyanın şərəfinə “Stepanakert” adlandırıldı. Oktyabrın 6-da Azərbaycan MİK-si həmin qərarı təsdiq etdi. Qeyd edək ki, yalnız 68 il sonra, 1991-ci ildə Xankəndinin tarixi adı özünə qaytarılmışdı.³ Ümummillə lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə Xankəndi şəhəri dinamik inkişaf etdi.

Xankəndində sənayenin inkişafı

Azərbaycanın regionlarının inkişafı, Respublikamıza rəhbərlik etdiyi dövrdə Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olur ki, 1970-1985-ci illərdə ümumilikdə Respublikamız üzrə regionların xalq təsərrüfatına ayrılan vəsaitin həcmi nəzərdən keçirilərkən Bakı və Sumqayıt şəhərlərindən sonra Xankəndinə ayrılan vəsaitin həcmi sayca 3-cü yerdə dayanırdı.

1970-1985-ci illər Xankəndi şəhərində sənayenin dinamik inkişaf dövrü olmuşdur. Bu dövrdə şəhərdə bir neçə əhəmiyyətli sənaye müəssisələri tikilib istifadəyə verilmişdir. Belə ki, SSRİ-nin 50 illiyi adına “Xankəndi Ayaqqabı Fabriki”nin əsası 1970-ci ildə qoyulmuş 1972-ci ildə tam istifadəyə verilmişdir.⁴ Xankəndi ayaqqabı fabrikinin layihəsi Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Kiyevdə hazırlanmışdır. İlk fəaliyyətə başladığı illərdə fabrikdə 8,4 min cüt ayaqqabı istehsal olunmuşdursa, 1980-ci ildə istehsal həcmi təxminən 5 dəfə artaraq 4 milyon 181 minə, 1985-ci ildə 4 milyon 514 minə çatmışdır.⁵

XX yüzilliyin 70-ci illərində Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə bölgədə yaradılmış sənaye müəssisələrindən biri də, Xankəndi tikinti materialları kombinatıdır.

---

¹ Nazim Məmmədov. **Azərbaycanın Xankəndi şəhərinin tarixi**. Bakı, 1995.

² **Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA)**, F.410, s.1, i.11, v.45.

³ **ARDA**, F.27, s.1, i.2, v.5.

⁴ **ARDA**, F.1114, s.9, i.5, v.16.

⁵ **ARDA**, F.410, s.1, i.4, v.21.

Burada istehsal olunan mərmər bloklar keçmiş SSRİ məkanının 160-dan çox müxtəlif şəhərlərində geniş istifadə olunurdu.

Keçən əsrin 70-ci illərində yerli xammal əsasında Xankəndi şəhərində ipək parça məhsullarının, geniş çeşidli trikotaj, tikiş məmulatları və digər hazır məhsul istehsalının həcmi artırdı. Bəhs etdiyimiz dövrdə Heydər Əliyevin göstərişləri əsasında Azərbaycanda 2-ci böyük ipək kombinatı olan Xankəndi şəhərində fəaliyyət göstərən “Qarabağ İpək Kombinatu”nın yeni filialları yaradıldı.⁶ 1980-ci illərdə “Qarabağ İpək Kombinatu”nda 12 adda ipək parça hazırlanmışdı. Qarabağ ipək kombinatı Azərbaycan ipəkçilik sənayesi məhsullarının 36 faizini verirdi. Burada istehsal olunan məhsullar təkcə ittifaq miqyasında deyil Yaponiya, İtaliya, Macarıstan və digər dövlətlərdə tanınırdı. Xankəndi şəhəri ipək istehsalına görə Azərbaycanda ikinci mərkəz idi. Dağlıq Qarabağın yüngül sənaye məhsulunun üçdən iki hissəsi və respublikamızın ipəkçilik sənayesi məhsulunun təxminən 25 faizi Xankəndi şəhərinin payına düşürdü.⁷

Bəhs etdiyimiz dövrdə Xankəndi elektrotexnika zavodu şəhərin sənayesində mühüm yer tuturdu. 1970-ci illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə zavodun beş min kvadrat metrlik daha bir istehsalat korpusu tikilib istifadəyə verildi.⁸ Zavodda əvvəllər yalnız stolüstü ventilyatorlar və məişət kaloriferləri istehsal olunmuşdursa, 1970-ci illərin sonlarında burada istehsalın çeşidində xeyli irəliləyiş əmələ gəldi. Artıq 1970-ci illərin ortalarında zavodda ictimai binaları, məişət və müalicə binalarını işıqlandırmaq üçün müasir tipli elektrik çıraqları buraxmağa başlandı. 1980-ci illərin əvvəllərində müəssisədə 14 növ məhsul istehsal olunurdu. 1970-1980-ci illərdə məhsul istehsalı 32 dəfədən çox artmışdı.⁹

XX yüzilliyin 70-ci illərində Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Xankəndidə yaradılmış sənaye müəssisələrindən biri də lüminessent lampaları üçün işıq armaturları istehsal edən kombinatın inşa edilməsi idi. Bu kombinat Xankəndi Elektrotexnika Zavodunun nəzdində fəaliyyət göstərirdi.

1970-1985-ci illərdə Azərbaycan SSR-in Xankəndi şəhərində dinamik inkişaf etmiş sənaye sahələrindən biri də Şərabçılıq sənayesidir. Bəhs etdiyimiz illərdə Azərbaycan hökumətinin ayırdığı vəsait hesabına ümumilikdə Dağlıq Qarabağda 5 yeni şərabçılıq zavodları tikilib istifadəyə verildi.¹⁰

1960-cı illərin sonlarında Xankəndinin müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuş iri Mebel Fabriki işə düşmüşdü. 1970-ci illərdə isə həmin fabrikin bir neçə filialları yaradıldı. Xankəndi mebel fabriki keçmiş İttifaq miqyasında ixtisaslaşmış böyük müəssisə kimi tanınırdı. Burada istehsal olunan məhsullar – mebel, masa, kürsü, kreslo, çarpayı, dolab, bufet, altlıq, məişət əşyaları və başqa məmulatlar keçmiş ittifaq məkanında satılır və müəssisəyə yüksək gəlir gətirdi. Müəssisənin istehsal

⁶ ARDA, F. 89, s.1, i.9, v.10.

⁷ ARDA, F. 17, s.1, i.701, v.29.

⁸ Leyla Hüseynova. **Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixi məsələləri**. Bakı, “Təhsil”, 2011, 216 s., s.86.

⁹ ARDA, F.411, s.7, i.12, v.5.

¹⁰ Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Arxivi (ARDSPİHA), F.1, s.200, i.19, v.21, 74, 331, 55, 169, 7, 85, 206, 233.

həcmi ilbəil yüksək tempolə artırdı. 1960-cı illə müqayisədə fabrikin istehsal həcmi 1985-ci ildə 5,9 dəfə artmışdır.¹¹

Heydər Əliyevin göstərişləri əsasında Xankəndidə yaradılmış və inkişaf edən sənaye sahələrinin biri də “Xankəndi tikij fabriki” idi. 1970-ci illərdə Azərbaycan hökumətinin ayırdığı xüsusi vəsait hesabına tikij fabrikində əlavə korpuslar inşa edildi. Keçmiş dəzgahlar yeniləri ilə əvəzləndirildi. Belə bir fabrikin Xankəndidə fəaliyyəti və onun lazım olan şəraitlə təmin edilməsi Ulu öndər Heydər Əliyevin bölgəyə göstərdiyi çox böyük qayğının nəticəsi idi. Çünki həmin müəssisədə yüzlərlə əhali işləyir və lazımı əmək haqqı ilə təmin olunurdular. Fabrikin istehsal etdiyi məhsullar nəinki respublikamızda, keçmiş SSRİ məkanında hətta ittifaqın hüduqlarından kənar da olduqca məşhur idi.

1970-1985-ci illərdə bölgədə inşa edilmiş sənaye sahələrindən biri də, Xankəndi süd kombinatının yeni pendir sexi idi. Bəhs etdiyimiz dövrdə Xankəndi şəhərində fəaliyyət göstərən süd kombinatının bütün sexləri Azərbaycan hökumətinin göndərdiyi yeni avtomat qurğularla təmin edildi və sexlər mexanikləşdirildi.

Xankəndi şəhərindəki süd kombinatında respublikada quru süd zərdabı hazırlayan yeganə sex işləyirdi. Dövlətimizin xaricdən aldığı avadanlıqlar həmin sexdə quraşdırılmışdı. Süd və süd məhsullarının adam başına düşən istehsal səviyyəsinə görə Xankəndi şəhəri Azərbaycan SSR-in şəhərləri arasında ilk yerlərdən birini tuturdu. Burada istehsal olunan məhsullar nəinki yerli əhalinin tələbatını ödəyir, hətta Ermənistan və İttifaqın digər regionlarına da göndərilirdi.¹²

Azərbaycanın Yuxarı Qarabağ ərazisi tikinti-xammal materialları ilə zəngindir. Ona görə də burada yerli xammala əsaslanan inşaat materialları sənayesinin müxtəlif sahələri yaranmış və inkişaf etmişdi. 1975-1980-ci illərdə Xankəndi ərazisində yeni əhəng, taxta-şalban, kərpic, keramit sexləri yaradılmışdı.¹³

1970-1985-ci illərdə Azərbaycan hökuməti Xankəndi şəhərində un və un məhsulları, şirniyyat sexləri, ət kombinatları, kolbasa sexi və başqa müəssisələr tikib əhalinin istifadəsinə verilmişdir.

Azərbaycan hökuməti vilayətdə energetika təsərrüfatının inkişafı üçün xüsusi tədbirlər həyata keçirərək 1970-1985-ci illərdə 1300 kilometrlik yüksək voltlu elektrik xətti çəkmişdir. Dağlıq Qarabağ Azərbaycanda üçtərəfli elektrik təchizatı olan yeganə regiondur. Belə təchizat vilayətin elektrik enerjisi ilə daha yüksək dərəcədə etibarlı olmasını təmin edir.¹⁴

Beləliklə, 1970-1985-ci illərdə Respublikamızın rəhbəri Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü, inadlı fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan SSR-in Xankəndi şəhərində sənaye üstün, sürətlə və dinamik inkişaf etdi. Xankəndi sənayesi 1970-ci illə müqayisədə 1980-ci ildə 249 faiz, 1985-ci ildə isə 300 faiz artıdı.¹⁵

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunur ki, bəhs etdiyimiz illərdə Xankəndi sənayesindəki göstəricilər Respublikamızın şəhərləri ilə müqayisədə üstün

---

¹¹ ARDA, F.27, s.1, i.2, v.4.

¹² ARDA, F.456, s.16, i.2, v.5.

¹³ ARDA, F.411, s.7, i.5, v.8.

¹⁴ ARDA, F.13, s.4, i. 20, v.2.

¹⁵ ARDSPİHA, F.27, s.2, i.54, v.43.

olmuşdur. 15 il ərzində Xankəndi sənayesi istehsal artım göstəricisinə görə ümumrespublika səviyyəsini 3 dəfə ötüb keçmişdir.¹⁶ 1985-ci ilin sonlarında Xankəndi sənayesi istehsal fondlarının dəyəri 1980-ci illə müqayisədə 55,6 faiz artmışdır ki, bu da bütövlükdə respublika üzrə olan göstəricilərdən 46,5 faiz çoxdur. 1985-ci ildə Xankəndi sənayesində 1923-cü illə müqayisədə 50 dəfədən çox adam çalışırdı ki, bundan 52 faizi qadın idi. Əhalinin hər 10 min nəfərinə düşən sənaye işçilərinin sayına görə Xankəndi şəhəri Naxçıvan, Bərdə, Ağdam, Şamaxı, Fizuli və digər şəhərlərdən təxminən 2 dəfə artıq idi. Sənayedə məşğulluq göstəricilərinə görə Xankəndi şəhəri yalnız Bakı-Sumqayıt şəhərlərindən geri qalırdı. 1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində sənaye kompleksinin əsasını elektrotexnika, ipəkçilik, maşınqayırma, elektroenergetika, tikinti materialları, toxuculuq, mebel, ayaqqabı, ət-süd sənayesi və başqaları müvəffəqiyyətlə inkişaf etmişdi.¹⁷

Dünya siyasətçisi Heydər Əliyev çıxışlarından birində 1970-1985-ci illərdə sənayenin inkişafına münasibət bildirərkən qeyd etmişdir ki, bu illərdə Azərbaycanda sənaye dinamik inkişaf etmiş, 213 yeni iri sənaye müəssisəsi istismara verilmiş, 250-dən çox iri zavod, fabriklər və istehsalat səxləri tikilmiş, sənayedə əmək məhsuldarlığı 2,1 dəfə, məhsul istehsalı 3,3 dəfə, mənfəət 3,2 dəfə, sənayeməhsuldar personalın fondlarla təchizatı 1,4 dəfə artmış, 451 adda məhsula dövlət keyfiyyət nişanı verilmişdir. Ölkəmizdə buraxılan sənaye məhsulları dünyanın 65 ölkəsinə ixrac olunmuş və xalqımızın maddi rifah halı xeyli yaxşılaşmışdır.¹⁸

Əhalinin rifah və məişətində dinamika

Aparadığımız araşdırmalardan məlum olur ki, 1970-ci illərdə adambaşına düşən məhsul istehsalının həcmi ümumrespublika üzrə 140,5 faiz, Xankəndi şəhərində 250 faiz artmışdır. Həmçinin sənaye məhsulları istehlakçının həcmi ümumrespublika üzrə 229 faiz, Xankəndi şəhərində 281 faiz, kapital xərcinin artım həcmi ümumrespublika üzrə 219 faiz, Xankəndi şəhərində 417 faiz, ticarət mal dövriyyəsinin həcmi ümumrespublika üzrə 240 faiz, Xankəndi şəhərində 279 faiz, məişət xidməti işi ümumrespublika üzrə 540 faiz, Xankəndi şəhərində 550 faiz artım olmuşdur.¹⁹

1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində ictimai istehlak fondlarında əhaliyə verilən ödənc və güzəştlərin məbləği üç dəfə çoxalmışdır.²⁰ Həmin illərdə qocalara, əlillərə, əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirənlərə, əmək və müharibə veteranlarına, başçısını itirmiş uşaq ailələrə, tək analara maddi yardım ilbəil artmışdır. Aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, 1980-ci ildə əhalinin hər 10 min nəfərinə düşən təqaüdcülərin sayı Xankəndi şəhəri istər ümumrespublika səviyyəsindən (14 faiz), istərsə də Naxçıvan MR ilə müqayisədə (12 faiz) üstün olmuşdur. Ayrılan təqaüdlərin həcmində də bu fərqlər müşahidə edilmişdir. Lakin DQMV XDS “sosial

¹⁶ ARDA, F.24, s.1, i.137, v.18.

¹⁷ ARDA, F.411, s.7, i.2, v.6.

¹⁸ Heydər Əlirza oğlu Əliyev. **Minilliklərin qovuşuğunda**. Bakı, “YNE”, 2001, 184 s., s.20-23.

¹⁹ ARDA, F.17, s.1, i.7, v.21.

²⁰ ARDA, F.2502, s.1, i.55, v.2.

təminat sahəsində səlahiyyətləri”ndən çox məharətlə istifadə etmişdilər.²¹ Belə ki, yerli və ittifaq əhəmiyyətli pensiyalar təyin edilərkən Vilayət Sosial Təminat Şöbəsi ikili mövqə tutmuş, faktiki xəstə olan azərbaycanlılar haqqında Tibbi Əmək Ekspertizasının rəyi həmişə mənfə olurdur.

1970-1985-ci illərdə Azərbaycan hökumətinin Xankəndi şəhərində həyata keçirdiyi mühüm tədbirlərdən biri də, burada yaşayan əhalinin istehlak tələbatı ilə təklif arasında uyğunluq yaratmaq, əhalinin ərzaq və qeyri-ərzaq mallarına olan tələbatı tam ödəməkdən ibarət olmuşdur. Xankəndi şəhərində əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin artması istehlak malları istehsalının, ticarət və ictimai işə xidmətlərinin nisbətən inkişaf etməsi şəhərdə mal dövriyyəsinin çoxalmasına səbəb olmuşdur. 1971-1981-ci illərdə Azərbaycan hökumətinin ayırdığı xüsusi vəsait hesabına Xankəndi ərazisində 166 yeni ticarət və ictimai işə müəssisəsi tikilib əhalinin istifadəsinə verilmişdi.²² Həmin illərdə Xankəndi şəhərində dövlət və kooperativ ticarətində, ictimai işə daxil olmaqla, pərakəndə mal dövriyyəsi 2 dəfə çoxalmışdır.

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olur ki, 1970-1980-ci illərdə istər adambaşına düşən pərakəndə ticarət dövriyyəsinin həcminə, istər ticarət müəssisələrinin miqdarına, istərsə də adambaşına düşən ticarət mağazalarının sahəsinə görə Xankəndi şəhərindəki ümumi göstəricilər həm ümumrespublika səviyyəsində, həm də Azərbaycanın digər şəhərləri ilə müqayisədə üstün olmuşdur. Məsələn, təkcə 1981-ci ildə 10 min nəfər hesabı ilə pərakəndə ticarət müəssisələrinin miqdarı ümumrespublika üzrə 28, Naxçıvan MR-da 24, Xankəndi şəhərində 42 idi. 10 min nəfər hesabı ilə mağazaların ticarət sahəsi (kvadrat kilometrə), ümumrespublika üzrə 1127, Naxçıvan MR 1319, Xankəndi şəhərində 1743 kvadrat kilometr olmuşdur. Adambaşına düşən pərakəndə ticarət dövriyyəsinin həcmi ümumrespublika üzrə 617 manat, Naxçıvan MR 420 manat, Xankəndi şəhərində 642 manat məbləğində idi.²³

Xankəndi əhalisinin mədəni-məişət şəraitinin yaxşılaşmasında ictimai-iaşə müəssisələri böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. 1970-1980-cı illərdə Xankəndi şəhərində yeni yeməxana, restoran, mətbəx-fabrik, qəlyanaltı və bufetlər yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.²⁴ Bu dövrdə mövcud obyektlər yenidən qurulmuş və əsaslı təmir edilmişdir. İctimai-iaşə müəssisələrinin yerləşdirilməsi prosesi nəzərdən keçirilərkən məlum olur ki, burada da, erməni rəhbərliyi qərəzli mövqə tutmuşlar. Məsələn, 1970-1985-ci illərdə Xankəndi, Xocavənd, Hadrut, Ağdərə rayonlarında ictimai-iaşə xidməti müəssisələrinin yerləşdirilməsi və xidmət həcmi 2,5 dəfədən çox artmış, Şuşa rayonunda bu artım 1,9 dəfəyə çatmışdır.²⁵ Ən böyük ictimai-iaşə müəssisələri Xankəndi şəhərində yaradılmışdır.

1970-1985-ci illərdə Azərbaycan hökumətinin və dövlət başçısı Heydər Əliyevin dərin qayğısı nəticəsində Xankəndi şəhərində əhaliyə ictimai işə və mədəni məişət xidməti dinamik inkişaf etmişdir. Aparılan tədqiqatlara əsasən

---

²¹ ARDA, F.13, s.4, i.20, v.2.

²² ARDA, F.27, s.1, i. 649, v.190.

²³ ARDA, F.271, s.1, i.6, v.4.

²⁴ ARDSPİHA, F.461, s.1, i.4582, v.4.

²⁵ ARDSPİHA, F.420, s.1, i.43, v.42.

müəyyən edilmişdir ki, Xankəndi şəhərində hər sakinə düşən məişət xidmətlərinin həcmi 1966-1970-ci illərdə 13 manat olmuşdursa, 1971-1975-ci illərdə bu göstərici artaraq 18 manata, 1976-1980-ci illərdə 25 manata çatmışdır. Bu göstəricilər ümumrespublika səviyyəsindən xeyli üstündür. Belə ki, hər bir sakinə düşən məişət xidmətinin həcmi 1980-1985-ci illərdə ümumrespublika üzrə 20-30 manat olmuşdursa, Naxçıvan MR-da 15-21 manat, Xankəndi şəhərində isə 31-41 manata çatmışdır. 10 min nəfərə düşən məişət xidməti emalatxanalarının miqdarına gəldikdə isə ümumrespublika üzrə bu göstərici 1981-1986-cı illərdə 15-17 emalatxana, Naxçıvan MR-da 21 emalatxana, Xankəndi şəhərində isə 29-32 emalatxana düşürdü.²⁶

Apardığımız araşdırmalara görə Xankəndi ticarət müəssisələrində çalışanların təxminən 60 faizini qadınlar təşkil edirdi. İctimai iaşə və ticarət müəssisələrində işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 1965-ci ildəki 67 manata qarşı, 1975-ci ildə 87 manata qalxmışdır.²⁷ Vilayət rəhbərliyinin ayrı-seçkilik siyasəti burada da özünü göstərmişdir. Aparılan araşdırmalardan aydın olmuşdur ki, Xankəndi şəhərində ticarət müəssisələrində çalışanların demək olar ki, 95 faizini ermənilər təşkil etmişlər.²⁸

Bölgənin inkişafını daim diqqət mərkəzində saxlayan Heydər Əliyev Xankəndi şəhər əhalisinin həyat səviyyəsini yüksəltmək üçün, onların artan tələbatını ödəmək baxımından bazarları müxtəlif məhsullarla doldururdu. Hətta 1985-ci ildə Xankəndidə mal dövriyyəsinin həcmi 1966-cı illə müqayisədə 5,1 dəfə artmışdır. Halbuki bu rəqəm ümumrespublika üzrə 4,6 dəfəyə bərabər idi. Göstərilən dövr ərzində adambaşına düşən mal dövriyyəsinin inkişaf sürəti ümumrespublika üzrə 2,7 dəfə, Azərbaycanın Xankəndi şəhərində 3,7 dəfə təşkil etmişdir.²⁹ Həmin illərdə mağazalarda hər 10 min nəfərə düşən ticarət sahəsi Azərbaycan üzrə 1,9 dəfə, onun tərkib hissəsi olan Xankəndi şəhəri üzrə 2,6 dəfə artmışdır. Həmçinin 1979-cu ildə ictimai iaşə müəssisələrində hər 10 min nəfərə düşən yerlərin sayı respublikamızda 731-ə düşdüyü halda, Xankəndidə 805-ə çatmışdır.³⁰

Dövlət başçısı Heydər Əliyevin qayğısı nəticəsində 1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində yeni mikrorayonlar, qəsəbələr salınmış, çoxmərtəbəli yaşayış binaları tikilmişdir. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olur ki, 1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində mənzil tikintisi sahəsində əldə edilən nailiyyətlər respublikamızın bütün şəhərlərindən yüksəkdə dayanmışdır.

Apardığımız tədqiqatlardan məlum olur ki, bəhs etdiyimiz dövrdə bir sakinə düşən mənzil sahəsi keçmiş SSRİ məkanında 14,9 kvadrat metr, Ermənistan SSR-də 13,7 kvadrat metr, Azərbaycan SSR-də 10,9 kvadrat metr, Bakı şəhərində 11,7 kvadrat metr, Naxçıvan MR-da 9,5 kvadrat metr olmuşdursa,³¹ Azərbaycanın Yuxarı Qarabağ bölgəsində (o cümlədən Xankəndidə) bu göstərici 14,6 kvadrat metrə

²⁶ ARDSPİHA, F.89, s.1, i.9, v.4.

²⁷ ARDA, F.271, s.1, i.2, v.9.

²⁸ ARDA, F.894, s.4, i.65, v.131.

²⁹ Народное хозяйство Азербайджанской ССР к 70 летию Великого Октября. Баку, 1987, 272 с.

³⁰ ARDSPİHA, F.89, s.1, i.6, v.27.

³¹ Ədalət Qasımov. Heydər Əliyevin tərəqqi strategiyası və Naxçıvan Muxtar Respublikası (XX əsrin 70-80-ci illəri). Bakı, "Təhsil", 2009.

çatmışdır.³² Fərdi mənzil tikintisi üzərində qoyulan məhdudlaşmalar aradan götürülmüş, kreditləşmə üçün əlverişli şərait yaradılmış və tikinti işi sürətlənmişdir.

1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində əhalinin mədəni-məişət şəraitinin yaxşılaşmasını burada qazlaşdırma işinin həyata keçirilməsində də görmək olar. Keçən əsrin 70-ci illərində bölgəyə qaz çəkilişinə başlanmış 1978-ci il dekabrın 30-da isə Yevlax-Xankəndi qaz kəmərinin açılışı keçirilmişdi. 107 km uzunluğunda olan bu kəmərin bir hissəsi dağlarda, çətin şəraitdə çəkilmişdi. Artıq 1986-cı ildə Xankəndi şəhəri 100 faiz qazla təmin edilmişdi. Halbuki, ümumrespublikamız üzrə bu göstərici 96,2 faizə bərabər idi.³³

Bəhs etdiyimiz dövrdə Xankəndi şəhərinin su təchizatı sahəsində də Azərbaycan rəhbərliyi xüsusi diqqət yetirmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Xankəndi şəhərinin içməli su ilə təchizatı məsələsi 1970-ci illərdə tamamilə həyata keçirilmişdir.³⁴ Bəhs olunan dövrdə Xankəndi şəhər əhalisinin mənzillərinin su kəməri ilə təchizi ümumrespublika səviyyəsindən 2 dəfə yüksəkdə dayanmışdır.

XX yüzilliyin 70-ci illərində Azərbaycan dövlətinin başçısı Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə Bakını Xankəndi ilə birləşdirən Ağdam-Xankəndi dəmir yolunun çəkilişinə başlanmışdı. 12 yanvar 1979-cu ildə 26 kilometrlik həmin dəmiryolu istifadəyə verildi [20]. Bəhs etdiyimiz illərdə Xankəndi şəhərində avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə yük daşınmasının həcmi ilbəil artmışdı.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, 1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində yük avtomobilləri parkı iki dəfə artmışdır. Ümumrespublika səviyyəsində isə bu göstərici 1,7 dəfəyə bərabər idi. Xalq təsərrüfatının ardıcıl inkişafı, boşdayanma hallarına yol verilməməsi ilə ardıcıl mədəni xidmət nəticəsində şəhərdə avtomobil nəqliyyatı daha da inkişaf edirdi. Xankəndi şəhərində avtomobil nəqliyyatının inkişaf etməsini onda görmək olar ki Azərbaycanın hər 1000 sakininə 17,5 avtomobil düşdüyü halda Xankəndi şəhərində 26,5 avtomobil, Naxçıvan MR-da isə 17 avtomobil düşürdü.³⁵ 1970-1985-ci illərdə avtomobil nəqliyyatı ilə yüklərin daşınması həcmi ümumrespublika üzrə 3,6 dəfə artdığı halda, Xankəndi şəhərində 4,8 dəfə artmışdır. Bundan əlavə sərnişinlərin avtomobildə daşınması həcmi respublikamızda 2,2 dəfə, Xankəndi şəhərində 2,6 dəfə, taksilərlə daşınma respublikamızda 2,4 dəfə, Azərbaycanın Xankəndi şəhərində 4,2 dəfə artmışdır.³⁶ Aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, Xankəndi şəhərində avtobus marşrutları sıxlığı orta respublika səviyyəsindən 2,6 dəfə çox olmuşdur.³⁷

Xankəndi şəhərində rabitənin də inkişafı bəhs olunan dövrdə dövlət başçısının diqqətində saxladığı əsas məsələlərdən biri idi. 1980-ci illərin ortalarında adambaşına düşən rabitə məhsullarının həcmi, ümumrespublika üzrə 21 manat, Azərbaycanın Xankəndi şəhərində 29,5 manat təşkil etmişdir. Bu dövrdə telefon aparatlarının sayı təxminən iki dəfə artdı. Aparılan hesablamalara görə 1985-ci ildə

---

³² ARDA, F.895, s.1, i.34, v.7.

³³ ARDA, F. 895, s.1, i.34, v.7.

³⁴ ARDSPİHA, F.410, s.1, i.70, v.96.

³⁵ ARDA, F. 89, s.1, i.9, v.26.

³⁶ ARDA, F.2502, s.1, i.702, v.28.

³⁷ ARDA, F.894, s.4, i.65, v.131.

Xankəndi şəhərində əhalinin hər 100 nəfərinə 12,4 telefon düşürdü. Ümumrespublika səviyyəsində bu göstərici 7,9 bərabər idi. Həmçinin Xankəndi şəhərində ailələrin mənzil telefonları ilə təminatı 42,4 faizə çatmışdı. Naxçıvan MR-da bu göstərici 30,1 faizə.³⁸ ümumrespublika səviyyəsində isə 31,1 faizə bərabər idi. 1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində şəhərlərarası telefon danışıqlarının sayı 2 dəfə artmışdı. Xankəndi şəhərində şəhərlərarası telefon rabitələrinin inkişafı nəticəsində adambaşına düşən şəhərlərarası telefon danışıqlarının sayı respublikamız üzrə 4,15 faiz, Azərbaycanın Xankəndi şəhəri üzrə 7,69 faiz təşkil etmişdir.³⁹

1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində radio-tele xəttinin çəkilişi ilbəl genişləndirilmişdi. Bakı-Şuşa və Şuşa-Naxçıvan radio-tele xəttinin çəkilişi Xankəndi şəhərində radiolaşmanın inkişafına güclü təkan verdi. 1980-ci illərdə Xankəndidə televiziya studiyasının istifadəyə verilməsi Dağlıq Qarabağ əhalisinin Moskva və Respublika televiziya verilişlərinə baxmağa imkan yaratdı.

1970-1985-ci illərdə Heydər Əliyevin göstərişləri əsasında Azərbaycan hökuməti Xankəndi əhalisinin sağlamlığının qorunması sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirmişdi. 1970-1985-ci illərdə şəhərdə hər cür tibb avadanlıqları ilə təchiz edilmiş, yeni qadın və uşaq məsləhətxana və poliklinikaları tikilmişdi. Bu dövrdə Azərbaycan hökuməti tərəfindən Xankəndi səhiyyə idarələri dərman, tibbi məmulatları və avadanlıqlarla təmin edildi.⁴⁰

1984-cü il yanvar məlumatına görə Xankəndi şəhərində 900 çarpayılıq 9 xəstəxana, 2 dispanser, sanitariya epidemioloji stansiya, 250 həkim, 600 orta ixtisaslı tibb işçisi var idi.⁴¹ Tədqiqatlardan məlum olur ki, bütün Dağlıq Qarabağdakı xəstəxanaların təxminən üçdə biri, çarpayıların ikidən biri, həkimlərin ikidən biri, orta ixtisaslı tibb işçilərinin üçdə biri Xankəndi şəhərində fəaliyyət göstərirdi. 1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində əhalinin xəstəxana çarpayıları ilə təminatı, bütün ixtisaslardan olan tibb işçiləri ilə təminat və başqa sahələrdə də istər ümumrespublika səviyyəsində, istərsə də Naxçıvan MR ilə müqayisədə üstün olmuşdur. Məsələn, 1985-ci ildə hər 10 min nəfərə düşən çarpayıların sayı Azərbaycan Respublikası üzrə 97,8 ədəd, Naxçıvan MR-da 94,6 ədəd,⁴² Xankəndi şəhərində 104,6 ədəd olmuşdur. On min nəfər hesabı ilə orta tibb işçiləri ilə təminat ümumrespublika üzrə 93,8, Naxçıvan MR-da 80,1, Xankəndi şəhərində 126,3 nəfər düşürdü. On min nəfərə düşən ali təhsilli tibb işçiləri Naxçıvan MR-da 26,2 nəfər, Xankəndi şəhərində 28,9 nəfər düşmüşdü.⁴³

1970-1985-ci illərdə Azərbaycan hökuməti Xankəndi şəhərində bədən tərbiyə və idmanın maddi-texniki bazasını möhkəmləndirilməsi və inkişafı üçün böyük həcmdə vəsait ayırdı. Şəhərdə idman müəssisələrinin sayı 1970-ci illə müqayisədə 1985-ci ildə 5,5 dəfə artdı.⁴⁴

³⁸ Ədalət Qasımov. **A.g.k.**

³⁹ ARDA, F.27, s.1, v.190; s.1, i.648, v.189.

⁴⁰ ARDA, F.17, s.1, i.700, v.28.

⁴¹ ARDSPİHA, F.461, s.1, i.458, v.3.

⁴² Ədalət Qasımov. **A.g.k.**, s.19.

⁴³ ARDA, F.24, s.1, i.136, v.17.

⁴⁴ ARDA, F.1114, s.9, i.10, v.16.

Bəhs etdiyimiz illərdə Xankəndi şəhərində yeni stadion, idman meydançaları, voleybol-basketbol, tennis meydançaları, iki üzgüçülük hovuzu tikilib idmançıların ixtiyarına verildi.⁴⁵ Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olur ki, adambaşına düşən stadionların və meydançaların sayına görə Xankəndi şəhəri istər ümumrespublika səviyyəsində, istərsə də Naxçıvan MR ilə müqayisədə yüksəkdə dayanmışdır.⁴⁶

Beləliklə, 1970-1985-ci illərdə Azərbaycan hökumətinin, dövlətimizin başçısı Heydər Əliyevin dərin qayğısı nəticəsində Azərbaycanın Xankəndi şəhərində əhalinin sosial-iqtisadi həyatında, məişətində, rifahında mühüm dəyişikliklər baş vermiş, gəlirlər, alıcılıq qabiliyyəti, ticarət, ictimai-iaşə, tibb, rabitə, məişət xidmətlərinin səviyyəsi yüksəlmiş, yaşayış məntəqələrinin su, qaz, kanalizasiya sistemləri ilə təchizatı yaxşılaşmışdı. Lakin bəhs etdiyimiz dövrdə bölgənin erməni rəhbərliyi məqsədli şəkildə bir strateji xətt kimi burada yaşayan azərbaycanlıların sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasına, onların intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsinə bütün çirkin vasitələrdən istifadə etməklə mane olmaq siyasəti yeritmişlər.

Mədəniyyətin dinamik inkişafı

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev 1979-cu il yanvarın 12-də Ağdam-Xankəndi dəmir yolunun açılışındakı nitqində demişdir: “Xankəndi Azərbaycanın dinamik inkişaf edən şəhərlərindən biridir.... Qısa bir müddətdə şəhərin görkəmi tamamilə dəyişmişdi. Burada müasir memarlıq üslubunda inşa edilmiş çoxsaylı binalar, mədəniyyət abidələri ucaldılmışdır.... Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyatı ilə yanaşı, təhsili, elmi və mədəniyyəti də böyük inkişaf yolu keçmiş, dünyəvi teatr, müasir məktəb və demokratik mətbuat yaranmış, savadsızlıq ləğv olunmuş tam orta icbari təhsil tətbiq edilmiş, təhsil müəssisələrinin inkişaf etmiş şəbəkəsi yaradılmışdır.... Tam əminliklə deyə bilərəm ki, Ağdam-Xankəndi dəmir yolunun istifadəyə verilməsi, bölgədə məhsuldar qüvvələrin daha da inkişaf etdirilməsinə, burada yaşayan sakinlərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edəcəkdir.”⁴⁷

XX yüzilliyin 70-85-ci illəri Azərbaycanın Xankəndi şəhərinin mədəniyyətinin inkişafında mühüm dövr olmuşdur. Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında və dövlətimizin dərin qayğısı nəticəsində şəhərdə təhsil, elm, mətbuat, ədəbiyyat və incəsənət tərəqqi etmiş, kadr potensialı artmış, ali və orta ixtisas təhsili şəbəkəsi genişlənməmiş, uşaq müəssisələrinin, məktəblərin maddi-texniki təhsil bazası möhkəmlənmişdir.

1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərinin ictimai-iqtisadi həyatında olduğu kimi mədəni həyatında da mühüm irəliləyişlər olmuşdur. Bu dövr ərzində Xankəndi şəhərində uşaq müəssisələrinin, məktəblərin maddi-texniki və təhsil bazası möhkəmlənmiş, tədrisin keyfiyyət səviyyəsi yüksəlmişdir. Aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, əhalinin məktəbəqədər uşaq müəssisələri ilə təminatında Xankəndi şəhəri

---

⁴⁵ Günel Aslanova. **Azərbaycan Respublikasında bədən tərbiyyəsi və idmanın inkişafında dövlət siyasəti**. T.ü.f.d. dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, “AMEA”, 2018, 26 s.

⁴⁶ ARDA, F.411, s.7, i.2, v.4.

⁴⁷ ARDA, F.894, s.4, i.64, v.130.

istər ümumrespublika səviyyəsində, istərsə də Naxçıvan MR ilə müqayisədə üstün olmuşdur. Məsələn, 1985-ci ildə əhalinin məktəbəqədər uşaq müəssisələri ilə təminatı ümumrespublika səviyyəsində 20 faiz, Naxçıvan MR-da 12 faiz təşkil etmişdirsə, Xankəndi şəhərində bu göstərici 35 faizə çatmışdır.⁴⁸

Azərbaycanın başqa bölgələrindən fərqli olaraq Xankəndi şəhərində 1970-1985-ci illərdə məktəb tikintisi sürətlə getmişdir. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, Naxçıvan MR-da hər məktəbə 296 şagird düşdüyü halda, Xankəndidə 177 şagird düşmüşdür. Eyni zamanda, Naxçıvan MR-da hər müəllimə 10 uşaq düşürdüsə, Xankəndidə 8,5 uşaq düşürdü.⁴⁹

1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində sənaye, nəqliyyat, tikinti və digər işlərdə işləyən gəncləri təhsilə cəlb etmək üçün gündüz məktəbləri yanında müstəqil qiyabi məktəblər təşkil olundu. Bundan əlavə Xankəndi şəhərində məktəbdənkənar uşaq müəssisələri, pioner və məktəblilər sarayı, 50 pioner düşərgəsi, uşaq idman məktəbi, musiqi və bədii özfəaliyyət məktəbi, uşaq parkları, gənc texniklər və turistlər stansiyası, uşaq kitabxanaları fəaliyyət göstərirdi.⁵⁰

Dağlıq Qarabağın 42 məktəbində o cümlədən Xankəndi şəhərinin 8 məktəbində dövlətimizin ayırdığı xüsusi vəsait hesabına yemək verilir. Şagirdlərə isti yemək verilməsi sahəsində Dağlıq Qarabağ məktəblərinin təcrübəsi Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyinin kollegiyası tərəfindən bəyənilmişdir. Çox təəssüflər olsun ki, bu təcrübə Şuşa şəhərində yalnız bir məktəbə tətbiq olunmuş, bölgənin azərbaycanlılar yaşayan kəndlərində isə tətbiq edilməmişdir.

1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində peşə təhsili sistemi də sürətlə inkişaf edirdi. Şəhərin 8 orta məktəbində şagirdlərə müxtəlif peşələr öyrədilirdi. 1970-ci illərdə Xankəndi şəhərində təsərrüfat, maarif, mədəniyyət, səhiyyə və başqa sahələr üzrə orta ixtisas kadrları hazırlayan məktəblər fəaliyyət göstərirdi. Həmin texnikumlarda mindən çox tələbə təhsil alırdı.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 23 noyabr 1973-cü il tarixli qərarı ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filialı əsasında Xankəndi Pedaqoji İnstitutu təşkil edildi. İnstituta hər il 500-ə yaxın tələbə qəbul olurdu ki, bundan 300-ü əyani təhsil alırdı. 1980-ci Xankəndi Pedaqoji İnstitutunda 2 min tələbə oxuyurdu. Burada tədris Azərbaycan, rus və erməni dillərində aparılırdı.⁵¹

1970-1975-ci illərdə Xankəndi şəhərində yeni tipli kitabxana binası tikilib istifadəyə verildi.⁵² 1975-ci ildə Xankəndi şəhərində kütləvi kitabxanaların sayı artdı, onların kitab fondu isə 440 minə çatdı.⁵³ Kitabxanalarda oxucuların sayı isə əvvəlki dövrlə müqayisədə xeyli çoxaldı. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olur ki, Xankəndi şəhərinin kitabxana ilə təminatı, adambaşına düşən kitablar və kitabxanaların sayı həm ümumrespublika səviyyəsində, həm də Ermənistanla və

⁴⁸ ARDA, F.411, s.7, i.6, v.8.

⁴⁹ A.g.s., v.9.

⁵⁰ ARDA, F.379, s.3, i.16, v.7.

⁵¹ ARDA, F. 13, s.4, i.19, v.1.

⁵² Ziyad Səmədzadə. **Dağlıq Qarabağ. Naməlum həqiqətlər.** Bakı, 1995, s.16.

⁵³ ARDA, F.13, s.4, i.2, v.4.

keçmiş SSRİ ilə müqayisədə üstün olmuşdur. 1980-ci illərin sonlarında Xankəndinin kütləvi kitabxanalarla təmin edilməsi 100 faiz olduğu halda, ümumrespublika üzrə bu göstərici 94,4 faiz, Naxçıvanda 98,4 faiz idi. Bundan əlavə əhalinin hər 10 min nəfərinə düşən kütləvi kitabxanaların sayı keçmiş SSRİ məkanında 4,8, Ermənistan SSR-də 4,1, Azərbaycanda 6 olduğu halda, Xankəndi şəhərində bu göstərici 13-ə çatmışdı. Faktlardan göründüyü kimi hər adama düşən kitabxanaların sayı Xankəndi şəhərində ümumrespublika səviyyəsini 2 dəfədən də artıq üstələmişdir.⁵⁴ Bütün bunlarla yanaşı Xankəndi şəhərində azərbaycanlılar Azərbaycandilli ədəbiyyatla tam təmin edilmirdi. Aparılan tədqiqatlardan məlum olur ki, kitabxanalardakı kitabların təxmini 80 faizi erməni dilində, 10 faizi Azərbaycan və 10 faizi rus dillərində idi.⁵⁵

Bəhs etdiyimiz dövrdə Azərbaycan hökuməti Xankəndi şəhərində mədəni-maarif müəssisələri içərisində klubların inkişafına xüsusi diqqət yetirmişdir. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olur ki, əhalinin sayına görə klubların sayı Xankəndi şəhərində ümumrespublika səviyyəsindən 3 dəfə, Ermənistanla müqayisədə təxminən 4,5 dəfə artıq olmuşdur. Belə ki, 1985-ci ildə əhalinin hər 10 min nəfərinə düşən klubların sayı SSRİ məkanında 4,8-ə, Azərbaycan Respublikasında 5-ə, Ermənistanda 3,8-ə çatırdısa, Azərbaycanın Xankəndi şəhərində bu göstərici 15-ə bərabər idi.⁵⁶

Bəhs olunan dövrdə Xankəndi şəhərində 30 kinoqurğu fəaliyyət göstərirdi. Qonşu şəhərlərlə (Ağdam, Tərtər, Şuşa və sair) müqayisədə bu göstərici 2 dəfə artıq demək idi. 10 min nəfər hesabı ilə əhaliyə düşən kino qurğuların sayı keçmiş SSRİ məkanında 5,4-ə, Azərbaycan Respublikasında 3-ə, Ermənistanda 2,9-ə, ümumilikdə Dağlıq Qarabağda 11,2-yə, Xankəndi şəhərində isə 12,5-ə çatmışdır.⁵⁷ Həmçinin kinoya baxış səviyyəsində də, Xankəndi şəhər birinciliyi saxlanılmışdır.

1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində əhali arasında mədəni-maarif işinin aparılmasında muzeylərin də rolu böyük olmuşdur. Dövlətimizin ayırdığı xüsusi vəsait hesabına 1970-1985-ci illər ərzində Xankəndi şəhərində 2 yeni muzey açıldı. Şəhərdə muzeylərin sayı 2-dən 4-ə çatdı. Xankəndi şəhərində şəkil qalereyası və Bakı muzeylərinin filialı açılmışdı. Muzeyə gələnlərin sayı ilbəl artırdı. Belə ki, 1970-ci ildə Xankəndi şəhərində muzeyə gələnlərin sayı 15 min nəfər idisə, 1980-ci ildə 45 min nəfərə, 1985-ci ildə isə 60 min nəfərə çatmışdı.⁵⁸

XX yüzilliyin 70-80-ci illərində Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin məqsədyönlü siyasi fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycanda xalqın milli özünüdərk prosesi xeyli güclənmişdi. Yaradıcı ziyalılarımız üçün sərbəst düşüncə və iş şəraiti yaradılmışdır. Heydər Əliyev dövlətimizə rəhbərlik etdiyi illərdə Xankəndi şəhərinin mədəni tərəqqisinə diqqəti daha da artırdı.⁵⁹

1970-1980-ci illərdə Xankəndi şəhərində mədəni-maarif işinin ən kütləvi vasitələrindən biri teatr idi. Bəhs etdiyimiz dövrdə şəhərdə M.Qorki adına Xankəndi

---

⁵⁴ Ziyad Səmədzadə. **A.g.k.**

⁵⁵ ARDA, F.456, s.16, i.128, v.31.

⁵⁶ ARDA, F.411, s.7, i.3, v.16.

⁵⁷ ARDSPİHA, F.27, s.2, i.53, v.42.

⁵⁸ ARDA, F.271, s.1, i.4, v.6.

⁵⁹ Leyla Hüseynova. **A.g.k.**, 216 s., s.86.

Dram Teatrı fəaliyyət göstərirdi. 1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində kütləvi informasiya şəbəkəsi inkişaf etməkdə idi. Əhəlinin maariflənməsində, mədəni səviyyəsinin yüksəlməsində, ictimai-siyasi fəaliyyətinin artmasında mətbuat mühüm rol oynayırdı. Bəhs etdiyimiz dövrdə, Xankəndi şəhərində 6 qəzet erməni dilində, 1-i Azərbaycan dilində və 1-i rus dilində buraxılırdı.⁶⁰

Bəhs etdiyimiz dövrdə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Xankəndi birliyi fəaliyyət göstərirdi. Burada nasirlər, şairlər dramaturqlar elmi yaradıcılıqla məşğul olurdular. Xankəndi şəhərində Azərbaycan hökuməti tərəfindən yaradılmış poliqrafiya idarəsi əsərlərin, müxtəlif ədəbiyyatların nəşr olunmasında mühüm rol oynayırdı. 1971-1980-ci illərdə Xankəndi şəhərində ümumi tirajı 500 min nüsxə olan 84 adda kitab buraxılmışdır ki, bundan 366 min nüsxə (66 adda) erməni dilində olmuşdur. Buraxılan əsərlərin xeyli hissəsi də rus dilində, cüzi nəşr Azərbaycan dilində idi.⁶¹

1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində Dövlət Mahnı və Rəqs ansamblının və “Qarabağ” Dövlət estrada orkestrinin repertuarı daha da zənginləşmişdi.

XX yüzilliyin 70-80-ci illərində Xankəndi şəhərinin arxitektura siması genişləndirilmişdi. Bəhs olunan dövrdə məşhur arxitektör Q.Məcədovun layihəsi əsasında şəhərin mərkəzi meydanı olmaqla Vilayət Partiya Komitəsinin binası istifadəyə verilmişdir. 1972-ci ildə isə arxitektör N.Kəngərlinin layihəsi əsasında Vilayət İcraiyyə Komitəsinin binası tikilmişdir.⁶² Çox təəssüflər olsun ki, xalqımızın zəhməti bahasına tikilmiş bu gözəl binalarda, bu gün separatçı rejimin administrasiyası yerləşir.

1970-ci illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun əməkdaşları M.Hüseynovun rəhbərliyi altında Xankəndi ərazisində arxeoloji qazıntı tədqiqat işlərini davam etdirmiş və ərazidə tapılan qədim maddi-mədəniyyət izləri, əşyalar ibtidai insanların burada yaşamasını sübut etmişdilər.

1970-1985-ci illərdə Xankəndi şəhərində fəaliyyət göstərən elmi idarələr – Xankəndi Zona Təcrübə Stansiyası, Qarabağ Elmi Təcrübə bazası, AMEA-nın Dağlıq Qarabağ filialı, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Texnikası Birliyinin Dağlıq Qarabağ filialı, Xankəndi Aqrar Sənaye Birliyi və başqa idarələr bölgədə xalq təsərrüfatı sahəsində yüksək məhsuldarlıq əldə etmək üçün yeni ixtiralar edir, səmərələşdirici təkliflər irəli sürürdülər.⁶³

Beləliklə, 1970-1985-ci illərdə Azərbaycanın Xankəndi şəhərində mədəniyyətin inkişafında mühüm dövr oldu. Azərbaycan dövlətinin başçısı Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Xankəndi şəhərində təhsil, elm, mətbuat, ədəbiyyat və incəsənətin tərəqqisi üçün münasib imkanlar açıldı. Şəhərin mənəvi sərvəti, kadr potensialı daha da artdı. Dövlətimizin dərin qayğısı nəticəsində Xankəndi şəhərində mədəniyyət dinamik inkişaf etdi. Artıq, XX əsrin 80-ci illərinin ortalarında Xankəndi şəhəri Azərbaycanın inkişaf etmiş mədəniyyətə malik şəhərlərindən birinə çevrilmişdi.

⁶⁰ ARDA, F.895, s.1, i.33, v.6.

⁶¹ ARDA, F.27, s.1, i.2, v.5.

⁶² Ziyad Səmədzadə. **A.g.k.**

⁶³ ARDA, F.271, s.1, i.2, v.6.

Nəticə

Nəhayət, 2023-cü il sentyabrın 19-da Azərbaycan Silahlı Qüvvələri anti-terror tədbirləri keçirərək erməni separatçılarını 23 saat ərzində məhv etdi. Bu-nun ardınca qondarma qurum ləğv edildi və oktyabrın 15-də tariximizdə daha bir şanlı səhifə açıldı. Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev 20 il öncə Prezident seçdiyi gün – oktyabrın 15-də üçrəngli Azərbaycan bayrağını Xankəndi, Xocalı, Xoca-vənd şəhərlərində dalğalandırdı. Bununla da Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyü tam təmin edildi. Azərbaycan qədim yaşayış məskəni olan Xankəndidə bayrağımızı ucal-dan Ali Baş Komandan İlham Əliyev xalqa müraciətində dedi: “İyirmi il bundan əvvəl Prezi-dent kimi öz vəzifə borcumu yerinə yetirməyə başlayanda qarşıma bir nömrəli vəzifə qoymuş-dum ki, Azər-baycan bayrağı o vaxt işğal altında olan bütün ərazilərdə, bütün torpaq-larda, bütün şəhər və kəndlərdə qal-dırılısın. Bu meydanda bu gün durmaq böyük xoşbəxtlikdir, böyük fərəhdır, qürur mənbəyidir. Mən qürur hissi ilə Azərbaycan bayrağını bu gün qaldır-mışam və doğma xalqıma bir daha demək istəyirəm ki, biz bu qələbəyə layiqik. Azərbaycan xalqı bu qələbə-ni öz qanı, canı bahasına əldə etmiş-dir. Bu gün burada qaldırdığım bay-raq burada əbədi dalğa-la-na-caq və biz burada əbədi yaşayacağıq. Qarabağ bizimdir, Qarabağ Azərbaycandır!”.

Bu gün bütün Azərbaycan ərazi-lərində üçrəngli bayrağımız qürurla dalğa-lanmaqdadır. Suverenliyini tam təmin etmiş Azərbaycan Respublikasının Preziden-ti İlham Əli-yevin rəhbərliyi altında daha möhtəşəm zəfərlərə doğ-ru inamla addımlayır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi (ARDA), F.89, s.1
2. ARDA, F.411, s.7.
3. ARDA, F.27, s.1.
4. ARDSPİHA, F.1, s.200, 74, 331, 55, 169, 7, 85, 206, 233.
5. ARDA, F.17, s.1, i.701, v.29.
6. ARDA, F.2502, s.1, i. 55, v.2.
7. ARDA, F.456, s.16, i. 129, v.32.
8. ARDA, F.27, s.1, i. 649, v.190.
9. ARDA, F.24, s.1, i. 137, v.18.
10. ARDA, F.410, s.1, i. 11, v.45.
11. ARDA, F.411, s.7.
12. ARDA, F.271, s.1.
13. ARDA, F.13, s.4, i. 20, v.2.
14. Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Arxivi (ARDSPIHA), F.461, s.1, i.4582, v.4.
15. ARDSPİHA, F.410, s.1, i.70, v.96.
16. ARDSPİHA, F.89, s.1.
17. ARDSPİHA, F.27, s.2, i.54, v.43.
18. ARDSPİHA, F.420, s.1, i.43, v.42.
19. ARDSPİHA, F.1, s.2, i.105, v.24.

20. ARDA, F. 895, s.1, i.34, v.7.
21. ARDA, F. 379, s.3.
22. ARDA, F. 410, s.1.
23. ARDA, F. 411, s.7.
24. ARDA, F. 17, s.1.
25. ARDA, F. 271, s.1.
26. ARDA, F. 1114, s.9.
27. ARDA, F. 13, s.4, i.20, v.2.
28. ARDA, F. 894, s.4, i.65, v.131.
29. DQMV-nin **İpək Kombinatının illik hesabatı**. Bakı, 1987, 260 s.
30. Ədalət Qasimov. **Heydər Əliyevin tərəqqi strategiyası və Naxçıvan Muxtar Respublikası (XX əsrin 70-80-ci illəri)**. Bakı, “Təhsil”, 2009.
31. Günel Aslanova. **Azərbaycan Respublikasında bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafında dövlət siyasəti**. T.ü.f.d. dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, “AMEA”, 2018, 26 s.
32. Heydər Əliyev. **Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin astanasında**. Bakı, “YNE”, 2001.
33. Heydər Əliyev. **Minilliklərin qovuşuğunda**. Bakı, “YNE”, 2001. 184 s.
34. Heydər Əliyev. **Müstəqilliyimiz əbədidir**. I-IV cildlər. Bakı, 1997-1998.
35. Leyla Hüseynova. **Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixi məsələləri**. Bakı, “Təhsil”, 2011, 216 s., s.86.
36. Nazim Məmmədov. **Azərbaycanın Xankəndi şəhərinin tarixi**. Bakı, 1995.
37. Yaqub Mahmudov, Kərim Şükürov. **Qarabağ tarixi. “Qarabağ suallar və faktlar”**. Bakı, 2001, s.39.
38. Yaqub Mahmudov, Kərim Şükürov. **Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər**. Bakı, “Təhsil”, 2005, 380 s.
39. Ziyad Səmədzadə. **Dağlıq Qarabağ. Naməlum həqiqətlər**. Bakı, 1995.
40. **Народное хозяйство Азерб. ССР в 1988 году**. Баку, 1989, 376 с.
41. **Народное хозяйство Азербайджанской ССР к 70 летию Великого Октября**. Баку, 1987, 272 с.

MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Məmmədov Nazim Rəhbər oğlu – tarix elmləri doktoru, dosent, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Azərbaycan, Bakı.

Mammadov Nazim Raxbar – Doctor of History, Associate Professor, A.A.Bakikhanov Institute of History of ANAS. Azerbaijan, Baku.